

[>p.32] DE BIJBEL ERVAREN

Het 4e eeuwse pelgrimsverslag van Egeria

Vincent Hunink

In de wereld van de late Oudheid was reizen heel wat moeilijker dan vandaag. Maar ook toen wilden mensen graag naar verre bestemmingen. Zo trok een zekere Egeria, een rijke vrouw uit Zuid-Gallië of Spanje, in de late vierde eeuw helemaal naar Jeruzalem, en vandaar zelfs nog verder het Midden-Oosten in. Een door haar geschreven verslag van haar tocht is bewaard gebleven. Wie was deze vrouw? Waar was zij op uit?

Jeruzalem, eind 383 na Christus. De verzengende hitte van de zomer is voorbij, het seizoen is geschikt om te reizen. Een rijke dame, Egeria, afkomstig uit het westen van het Romeinse rijk, formeert een klein reisgezelschap en gaat op weg vanuit de eeuwige stad. Zij wil naar Egypte, naar de berg Sinaï, het imposante toneel van verschillende bijbelse verhalen, zoals het 'brandende braambos' van Mozes. Van haar reis maakt zij aantekeningen die zij vervolgens uitwerkt tot een enthousiast verslag.

Het is niet haar eerste reis. Op dat moment verblijft zij al meer dan twee jaar in Jeruzalem, waar zij na een lange expeditie vanuit het verre westen van Europa is aangekomen. Vanuit Jeruzalem heeft ze zelfs al tochten ondernomen naar Egypte en Galilea. Over haar grote reis naar Palestina zijn geen details met zekerheid bekend, maar vermoedelijk is zij over land getrokken (in de winter was de zeevaart beperkt). Het zal een afmattende tocht zijn geweest, zeker voor een alleenstaande dame. Gelukkig was ze rijk genoeg om afdoende hulp en bescherming onderweg in te kopen.

[>p.33]

Egeria is niet alleen rijk, maar ook invloedrijk. Het verslag van haar tochten vanuit Jeruzalem laat zien dat ze overal hartelijk wordt onthaald. Machthebbers, lokale bisschoppen, kloosterlingen en kluizenaars: allemaal openen zij hun deuren voor deze vrouw. Dat moet wel betekenen dat zij een bijzondere verschijning is, die men niet zomaar de toegang kan weigeren. Natuurlijk speelt ook mee dat het fenomeen van kloosters en kluizen nog volop in ontwikkeling is. Anders dan in latere tijden heeft men er kennelijk nog geen problemen mee om vreemde vrouwen toe te laten. Egeria meldt zelfs dat ze overal onderdak krijgt voor de nacht. Al zal dat zeker in aparte kamers zijn geweest...

UITERLIJK EN INNERLIJK

De pelgrimage van Egeria was in de vierde eeuw iets heel bijzonders. Zeker voor een vrouwelijke pelgrim uit het westen (in die tijd een vrijwel onbekend fenomeen) was de reis een enorme onderneming. Er waren aanzienlijke risico's mee gemoeid en het moet ook een enorm kostbare zaak zijn geweest.

Wat heeft Egeria bewogen? In haar reisverslag besteedt zij maar weinig woorden aan haar directe motivatie. Ongetwijfeld was zij een diep religieuze vrouw, die grondig nadacht over de zin van haar pelgrimage. Maar zelfreflectie en introspectie, die moderne deugden van schrijvers, worden in haar tekst helaas niet goed zichtbaar. Het blijft dus een beetje gissen.

Uit het algemene beeld dat we hebben van de late Oudheid en de woorden van Egeria zelf rijst het beeld op van een zelfbewuste, vermogende vrouw, die nederige bescheidenheid en voorzichtigheid combineert met daadkracht en initiatief. Ook legt zij een duidelijke nieuwsgierigheid aan de dag, en heeft zij een zin voor avontuur. Zij lijkt daarbij niet op weg om met zichzelf in het reine te komen, of om een innerlijke, spirituele weg af te leggen. Zulke motieven zijn kenmerkend voor veel pelgrims uit onze tijd, maar ze zijn eigenlijk niet of nauwelijks terug te zien in de late Oudheid.

Egeria's motivatie zoals die uit haar tekst spreekt is in zekere zin juist 'extern': zij wil zoveel mogelijk plaatsen zien uit het Oude en Nieuwe Testament. Van die boeken kent zij vermoedelijk hele stukken van buiten (dat was in de Oudheid niet ongebruikelijk). Haar reis dient om al het gelezene te verbinden met een geografische, persoonlijke, ja, lijfelijke ervaring.

Deze 'uiterlijke' beleving om beroemde, geliefde plaatsen met eigen ogen te zien, en dan liefst met zoveel mogelijk herkenningspunten, heeft voor Egeria merkbaar een innerlijke, spirituele dimensie. Zij bedrijft geen simpel toerisme. Het is geen afvinken van bezienswaardigheden of geijkte *highlights* uit een reisgids. Er bestond trouwens nog niets als een *Lonely Planet* gids en zij heeft hooguit summiere documenten over de reisroutes gehad. In die zin was Egeria behalve pelgrim ook pionier.

ENTHOUSIASME

Door haar lijfelijke aanwezigheid in het land van de bijbel wil zij die zo geliefde bijbel met haar hele persoon naderbij komen. Met huid en haar geeft zij zich over aan die wereld van haar geloof, ze wil zoveel mogelijk zien, zoveel mogelijk in zich opnemen.

Iets van haar enthousiasme is bijvoorbeeld te zien in een passage waarin zij in de voetsporen treedt van Mozes (5)

Onze route liep zo dat we midden door dat dal over de lengte zouden gaan (ik bedoel het dal dat ik hierboven al noemde, de plaats waar de kinderen van Israël hadden gezeten toen Mozes de berg van God beklom en weer afdaalde). Al naar gelang we door dat dal kwamen lieten de heilige mannen ons steeds alle bijzondere plekken zien.

[>p.34]

Direct aan het begin van het dal, waar we hadden overnacht en die doornstruik hadden gezien waarin God in vuur sprak tot Mozes, hadden we ook de plek gezien waar de heilige Mozes voor de doornstruik had gestaan toen God hem zei: Maak de riemen van je sandalen los, want de grond waarop je staat is heilig. En zo toonden ze ons vanaf ons vertrek bij de doornstruik steeds alle plaatsen. Ze wezen ons bijvoorbeeld ook de plek waar het kamp van de kinderen van Israël had gelegen in de dagen dat Mozes op de berg was. Ook wezen ze ons de plek waar het kalf is gemaakt. Daar staat namelijk tot op de dag van vandaag een grote steen.

Toen we verder gingen zagen we ook van verre de top van de berg die over heel het dal uitzag. Op die plek zag de heilige Mozes de kinderen van Israël dansen op de dag dat ze het kalf hadden gemaakt. Ook wezen ze ons een enorm rotsblok op de plek waar de heilige Mozes afdaalde met Jozua, de zoon van Nun. Op dat rotsblok brak hij in woede de Tafels die hij bij zich had.

Verder wezen ze ons hoe ieder van die mensen in het dal een onderkomen had gehad (de fundamenteën ervan zijn tot op de dag van vandaag zichtbaar) en hoe daar stenen muurtjes omheen hadden gelegen. En ze wezen ons de plek waar de heilige Mozes de kinderen van Israël opdroeg te rennen van poort naar poort, toen hij terug was van de berg. En de plek waar het kalf dat Aäron voor hen had gemaakt in brand is gestoken op bevel van de heilige Mozes, en de beek waaruit de heilige Mozes de kinderen van Israël heeft laten drinken, zoals geschreven staat in Exodus. En ook de plek waar de zeventig mannen deel kregen aan de geest van Mozes, en de plek waar de kinderen van Israël verlangen kregen naar eten. En dan ook nog de plek die 'brandplaats' heet, omdat daar een deel van het kamp in brand vloog en het vuur daarna doofde door het gebed van de heilige Mozes. En verder de plek waar het voor hen manna en kwartels regende.

Zo levert de schrijfster in kort bestek een breed en rijk bijbels beeld, in een ware collage van citaten en verwijzingen naar Exodus en Numeri. En deze weergave is volgens haar eigenlijk nog niet compleet:

Het is teveel dat allemaal in detail te beschrijven, want zoveel hier vastleggen gaat niet. Maar wanneer u, dierbare dames, de heilige boeken van Mozes leest, ziet u precies wat daar allemaal is gebeurd. (5)

NIET VOOR ZICHZELF

In de laatste woorden wordt tegelijk zichtbaar dat Egeria niet voor zichzelf schrijft. Ook haar directe doelgroep is, in zekere zin, 'extern'. Het gaat om een clubje gelijkgestemde 'dames' in de streek waar zij vandaan komt. Vroeger dachten geleerden aan een groep nonnen, van wie Egeria dan de 'abdis' was, tegenwoordig houdt men het liever op een groep ascetisch levende vrouwen uit een stad ergens in een Zuid-Gallische stad. Arles misschien, of Marseille.

Deze dames willen alles weten wat Egeria zoal ziet en meemaakt, en zij krijgen dan ook een veelheid aan details te lezen. En die details betreffen steeds de brede bijbelse realiteit, niet de beperkte persoonlijke emoties en gedachten van Egeria. Die komen slechts af en toe naar boven, bijna onbewust. Gelukkig blijkt wel overal haar bevlogenheid. Die kan zelfs overgaan in een soort religieuze vervoering. Zo beschrijft zij het uitzicht vanaf de Sinai als volgt.

Ik wil dat u het volgende beseft, hooggeachte dames zusters. Op het punt waar wij stonden, dus buiten de kerkmuren, op de top van de middelste berg, leken de andere bergen, die we eerder met zoveel moeite beklommen hadden, ver onder ons te liggen. In vergelijking met de middelste berg, waarop wij stonden, leken het heuveltjes! En dat terwijl ze toch zo gigantisch waren dat ik dacht dat ik nog nooit zulke hoge had gezien, behalve dan deze middelste die er ver bovenuit stak. Egypte, Palestina, de Rode Zee, de Maagdelijke Zee die reikt tot Alexandrië, alsook het onafzienbare gebied van de Saracenen: dat alles zagen we onder ons liggen, het was nauwelijks te geloven. (3)

Zo'n panoramisch uitzicht klinkt natuurlijk prachtig. Maar zoiets is op die plaats feitelijk niet mogelijk! De weidse vergezichten zijn duidelijk ingegeven door het religieuze vuur van de schrijfster. Egeria kijkt, anders [**>p.35**]

gezegd, met de ogen van het geloof.

En daarmee ziet zij overal dingen die zij eigenlijk al kent. Haar tochten in bijbelse landen worden zo één groot feest van herkenning. Hier zat de profeet Elia, dáár is Johannes de Doper geweest, dáár zijn de joden vanuit Egypte langsgetrokken! Ook later, op andere reizen, verwijst zij overal naar motieven uit de bijbel. De bijbelse verhalen, die zij zo goed kent en zo vaak heeft gelezen, komen voor haar werkelijk tot leven in het landschap waarin zich alles heeft afgespeeld. Het is die bijbelse realiteit die zij belangrijk vindt. Meer dan de voor haar kennelijk banale details van haar eigen reisomstandigheden of emoties.

Jammer eigenlijk. Wij willen best weten hoe moe Egeria is na een dagje reizen. Of hoe hevig ze heeft gezweet, en of ze last heeft gehad van darmklachten of rugpijn. Hoeveel mensen er met haar reizen en hoeveel geld het allemaal kost, en of ze 's avonds laat, als ze wakker ligt, misschien

terug verlangt naar huis. Maar zulke menselijke kleinigheden vermeldt Egeria niet.

VERBONDENHEID

Toch schemert er af en toe een mooi detail door, waarin we iets van haar karakter zien. Zo wordt zij emotioneel als zij op weg terug naar Constantinopel een oude bekende ontmoet, in de buurt van Tarsus.

Daar trof ik ook een vrouw met wie ik goed bevriend was en die een uitstekende reputatie had bij iedereen in de Oriënt: een heilige diacones genaamd Marthana. Ik had haar leren kennen in Jeruzalem, waar zij naartoe gekomen was om daar te bidden. Zij had nu de leiding over kluizen van apotaktiten ofwel maagden. Toen zij mij zag — wat een vreugde voor haar en voor mij! Hoe zou ik dat kunnen beschrijven? (23)

Egeria komt overigens niet toevallig bij die vrouw. Zij is namelijk bezig met een welbewuste, kleine omweg naar het graf van een andere christelijke vrouw, de heilige Thecla. Die befaamde figuur was bekend uit de apocriefe *Handelingen van Paulus en Thecla*. Volgens de traditie was zij een volgeling van de apostel Paulus, die uiteindelijk tweeënzeventig jaar zou hebben geleefd als kluizenares in een grot even ten zuiden van Silifke, in het huidige Ayatekla. Historisch of niet, de cultus van Thecla breidde zich al in de vierde eeuw snel uit over de hele antieke wereld.

Egeria is op dit punt kort van stof. Maar wie goed leest voelt iets van haar intieme verbondenheid met andere christelijke vrouwen. En vooral haar bewondering voor Thecla:

Toen ik daar in de naam van God was aangekomen, sprak ik een gebed uit bij het martelaarsgraf. Ook las ik de Handelingen van de heilige Thecla. Daarna bracht ik eindeloze dank aan Christus onze God voor zijn goedheid: ik ben een onwaardige vrouw die het niet verdiende, maar Hij heeft mijn wensen op alle punten in vervulling laten gaan! (23)

Blijkbaar heeft Egeria de beroemde tekst over Thecla zelfs in haar bagage. Of ze schaft hem ter plaatse aan, dat kan natuurlijk ook. Hoe dan ook, het verhaal was voor haar een bron van diepe inspiratie. En dan natuurlijk helemaal zo dichtbij de heilige zelf! Egeria's dankbaarheid klinkt authentiek en overtuigend.

Ook na aankomst in Constantinopel getuigt zij van haar diepgevoelde dankbaarheid. Ze is dan ook nog steeds reislustig, maar intussen lijkt ze toch haar dood onder ogen te zien.

Vanuit die plaats, mijn beste dames, licht van mijn ogen, waar ik dit alles schrijf aan u, dierbare vrouwen, wil ik verder. Ik ben van plan, in de naam van Christus onze God, naar Azië te gaan, ik bedoel naar Efeze, vanwege het martelaarsgraf van de heilige en gelukzalige apostel Johannes, om daar te bidden.

En mocht ik daarna nog in dit lichaam zijn en nog andere plaatsen kunnen bezoeken, dan zal ik u, dierbare dames, zelf persoonlijk daarover berichten, als God zo goed is mij dat te geven. En mocht ik op andere gedachten komen, dan zal ik u dat minstens schriftelijk laten weten. Beste dames, licht van mijn ogen, weest u zo goed om mij te gedenken, of ik nu in het lichaam ben of mijn lichaam al heb verlaten. (23)

Of Egeria nog ooit uit Constantinopel is vertrokken? Niemand die het kan zeggen. Misschien is het een mooi idee dat zij daar heel stilletjes is gestorven. In alle rust en geestelijk voldaan. In dit leven had zij alles gezien wat zij maar kon wensen.

TIJDREIS

Egeria's verslag is een prachtig document. Daarin klinkt, heel zeldzaam, de stem op van een vrouw. Ze hanteert een eenvoudige stijl vol herhalingen en soms onbeholpen formuleringen, en haar bijzondere Latijn leunt aan tegen de gesproken taal van haar tijd. Dat biedt prachtig materiaal voor historici en taalkundigen! Maar vooral is haar boek een indringend getuigenis van een bevlogen reiziger en een echte christen uit de Oudheid.

Wie Egeria's woorden leest maakt een tijdreis naar een Midden-Oosten van lang voor de moderne tijd. Naar een Heilig Land zonder terrorisme en religieuze conflicten, naar een land vol sporen van de bijbelse personages en verhalen. Voor Egeria is alles nog aanwezig. Bijna letterlijk tastbaar.

Egeria, In het land van de bijbel. Reisverslag van een dame uit de vierde eeuw. Latijnse tekst en Nederlandse vertaling Vincent Hunink, inleiding Jan Willem Drijvers, Uitgeverij Verloren, Hilversum 2011. ISBN: 978 90 87 04 1885; 188 blz. ing. ; 19 EUR.